

ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТ ПАРАДИГМАСИ*Латипов Рустам Мамадалиевич**СамДТУ Ижтимоий ва гуманитар фанлар кафедраси ўқитувчиси*

Ижтимоий тараққиёт турли даврларда турлича тушунилган ва шарҳланган. Бу мавзу кўп фан вакиллари томонидан, айниқса, фалсафа, тарих, антропология, иқтисод, баъзи гуманитар, ва ҳатто табиатшунослик фанлари, кейинги асрларда эса социологиянинг марказий мавзуларидан бирига айланди. Ҳозирги даврда тараққиёт муаммоси соҳасида бир неча йўналишлар мавжуд: тарихий айланма (Джанбатисто Вико), ижтимоий ҳаракатнинг чексизлиги, тараққиётнинг цикллилиги (илк даври, етуклик ва таназзули), тизимли ҳарактери (Э.Дюркгейм), тизимли процессуал (Питирим Сорокин), муқобил модели (ўтмиш тараққиёт босичига нисбатан) бердье йўли (ижтимоий маданий майдонларининг ўзаро таъсири таҳлил асосида) цивилизацияли йўли (Тойинби ва Шпенглер), ишлаб чиқариш усулининг алмашиши, чизикли ёки ночизикли йўл, табиий-тарихий жараён, эволюцион ёки сакраш (инкилобий «сунъий» ташкиллаштириш ва «табиий») ривожланишни фақат прогресс билан боғлаш ва ҳоказо.

Кейинги йилларда синергетика илмида, яъни ўзини-ўзи ташкил этиш, уюштириш, чексиз, мувозанатсиз глобал эволюция, «тарқоқлик» орқали «тартиб» каби қарашлар илгари сурилмоқда. Бу назарияда табиатни бошқариш қийин бўлган жараён сифатида, яъни бир хил, бир текис чизик кечмайдиган реал жараён эканлиги қайд қилинмоқда. Демак инсоният жамияти узлуксиз ўзгариш, ривожланиш жараёнлари мажмуасидан иборат эканлигини кўрсатмоқда.

XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи ярмида ривожланишнинг эволюцион йўли назарияси кенг тарқалди. Бу антропология ривожланишининг тарихан биринчи назарий йўналиши эди. Бу назария тарафдорлари табиатшуносликда И.Лейл, Ж.Б.Ломарк, Ч.Даврин, ижтимоий фалсафада Д.Дидро, Т.Фергюсон, О.Конт, Г.Спансер ва бошқалар ривожланишнинг умумий шакллари, унинг дифференцияси оддийдан мураккабга қараб ўзгариш жараёни етишини таъкидладилар. Бу концепция ривожланишнинг бир чизикли, бир хилликда эмас, балки маданият оламини оддийдан мураккабга хилма-хил шакллари томон ривожланиши эканлигини қайд этди. Умуман, ривожланишнинг хилма-хиллиги ва турлари босқичларга мансуб бўлган тарихий прогресснинг ўз луксиз жараёнлигини кўрсатди. Ҳар бир мамлакат олдида ўз хусусиятлари билан боғлиқ мақсад, вазифа, муаммолар борки, уларни мустақил ижобий ҳал қилиш мумкин. Шу билан бирга умумий характерга эга бўлган

муаммолар ҳам бор, уларни биргаликда, ўзаро ҳамкорликда ҳал қилиш мумкин. Масалан, халқаро терроризм, диний экстремизм, одам савдоси, наркобизнес, экологик хатар кабиларнинг олдини олиш бирлашган кучларни тақозо этади.

Тараққиёт эндоген ва экзоген характерга эгадир. Энг оқилона ҳаракатчан тараққиёт шакли, йўли бу эндоген яъни ўз ички салоҳияти, куч- қудратига ишонч ва таянишдир. Чунки бу йўл халққа яқин, тушунарлидир. Шунинг учун ички мақсад ва вазифаларни барча маъқуллайди ва қўллаб- қувватлайди.

Дарҳақиқат, жамият ривожланиши учун ўз борлиғи, миллий хусусияти, маданияти, анъанасига таяниб юритилган сиёсат пировард оқибатда ижобий натижаларга олиб келади. Албатта, бу умумбашарий тараққиёт тамойилларини ўрганиш, ундан ижодий фойдаланишни истисно этмайди. Акс ҳолда тараққиёт тўлақонли бўла олмайди, умуман халқлар, давлатлар ривожланишининг ягона ёки универсал ҳаммабоп умумий модели - йўли йўқ. Ҳар бир халқ, мамлакат тарих субъекти ва ижодкори сифатида ривожланишининг ўз йўлини топиши ва белгилаб олмоғи зарур.

Маданият, маънавият ва маърифат, ғоя, мафкура халқларни мустақилликка, эркин ривожланишга руҳлантирувчи, йўналтирувчи қудратли куч, омилдир. Ўз маънавияти, маданияти, қадриятлари ғоясига, мафкурасига таянмаган халқ тараққиёт, жабҳасида нормал қадам ташлай олмайди. Ўзбекистон бу масалада ўз йўли, андозасига эга бўлган давлатдир.

Чет эл моделидан нусха олиш ёки кўр-кўрона эргашиш, таклид қилиш миллатни нафақат ўзлигидан, балки асрлар давомида шаклланган турмуш тарзидан узоклаштиради, бегонаштиради. Бу миллат мавжудлиги ва тараққиёти учун ўта хавфли йўлдир. Дарҳақиқат, “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегияси” [1] да миллий тарих, маданият, анъана, қадриятлар устуворлик қилиши, уларга таяниш ва суяниш, ўтмиш меросга нисбатан доимо ҳурматда бўлиш миллат барча авлодларининг муқаддас бурчи ва вазифасидир.

Чингиз Айтматов «Биз ҳозир тарихнинг ғоят мураккаб имтиҳони олдида турибмиз. Тарих бизга қийин эволюцияни таклиф этмоқда, адабиёт, санъат, илм-фан орқали биз бугунги куннинг суроқларига жавоб топа олишимиз, эҳтиёжларини қондира билишимиз зарур. Бунда энг аввало, ўз кучимизга ўз имкониятларимизга таянамиз, жамики ўзига хосликларни бетакрор мазмуни сақланган ҳолда миллий маданиятларни кенг маънода ривожлантиришимиз зарур бўлади...», деган эди.

Тарихий тараққиётнинг яна бир ноёб қонуниятлари бор: дунёнинг турли қисмлари, халқлари давлатлари ўртасида ёки бу даражада алоқа муносабат ўзаро таъсир, яъни боғлиқлик бўлган, шунинг учун ҳам деярли бирорта давлат тараққиёт цивилизацияси ташқарисида ёки чеккасида қолиб кетмаган.

Эндиликда бу жараён глобал (умумий) тус олиб, тарихий заруриятга айланди: бирорта халқ, давлат бошқалардан ажралган ҳолда яшай олмайди. Ҳатто кам ривожланган халқлар даври ҳам кўпроқ ривожланган мамлакатлар эволюцияси билан қандайдир даражада боғлиқдир.

Мамлакатимизда ижтимоий тизим ривожланишини тадқиқ қилиш, жамиятда барқарор вазиятни қарор топтириш, жамиятнинг очик тизим сифатида модда ва энергия алмашилини, яъни трансмиллий табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. “Ишимизни тўғри ташкил этиш, унинг самарадорлигини таъминлаш, бутун бошқарув тизими фаолиятини сифат жиҳатидан замон талаблари даражасига кўтаришни бугун ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда” [2.20 б].

Т.Парсонс таъкидлаганидек, “Ривожланиш, ўзбошимчалик эмас, балки маълум маънода йўналганлик характериға эға. Бу йўналганлик қуйидаги уч концепцияда намоён бўлмоқда: биринчидан, ҳозирги жамият қандайдир ягона тизимни ташкил этади; иккинчидан, ҳозирги тип жамияти келиб чиқиши бир хиллиги билан характерланади; учинчидан, ҳозирги тизим дифференциялашган бир неча қисмларға бўлинган. Дифференциялашув нафақат эволюцион ўзгаришларни, шу билан бирға, институтлашув учун ҳам шароит яратади” [3.270 б].

Ҳар бир миллат, давлат ўз тараққиёт йўлини танлагани тарихий миллий хусусиятлари миллат табиати, руҳияти ва минталитети, халқнинг азалий касб-кори ва ишлаб чиқариш тажрибаси, анъанаси, табиий иқлими билан боғлиқ жиҳатларни ривожланишнинг умумбашарий тамойили ва тажрибалари билан ижодий қўшиб олиб бориш ҳам тараққиёт парадигмасидир (тараққиёт йўналишлари ва методларини белгилаб беради).

Умуман, инсоният жамияти хилма-хиллиги билан обод ва гўзалдир. Тараққиёт чексиз миқдордаги турли хилликка томон тарихий-ижтимоий жараёндир. Тараққиётнинг хилма-хиллиги инсониятнинг яхлитлигини инкор қилмайди.

Донишмандлардан бири тарих соатига эҳтиёт бўлинг, деган экан. Тарих соати стрелкасини ўзбошимчалик билан бураш мумкин бўлмаганидек, ижтимоий тараққиётни сунъий жадаллаштириш ҳам ёки секинлаштириш ҳам мумкин эмас.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 33-сон, 847-модда
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: Ўзбекистон, 2016. 20 б.
3. Парсонс Т. Система современных обществ. -М.: Аспект-Пресс, 1998.-270 с.